

รายงานบูรณะปราสาทจอมพระ
ตำบลจอมพระ อำเภอจอมพระ จังหวัดสุรินทร์

จัดทำโดย
ห้างหุ้นส่วนจำกัด ปุราณรักษ์
เสนอ
สำนักศิลปากรที่ ๑๐ นครราชสีมา
กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม
ปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๖๘

รายงานบูรณะปราสาทจอมพระ
ตำบลจอมพระ อำเภอจอมพระ จังหวัดสุรินทร์

จัดทำโดย
ห้างหุ้นส่วนจำกัด ปุราณรักษ์

เสนอ
สำนักศิลปากรที่ ๑๐ นครราชสีมา
กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม
ปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๖๘

คำนำ

รายงานโครงการบูรณะปราสาทจอมพระ ตำบลจอมพระ อำเภोजอมพระ จังหวัดสุรินทร์ ฉบับนี้จัดทำขึ้นเพื่อนำเสนอข้อมูลที่ได้จากการบูรณะโบราณสถาน และเทคนิควิธีการทำงาน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของโครงการบูรณะปราสาทจอมพระ ตามสัญญาจ้างเลขที่ ๑๗๕/๒๕๖๘ โดยดำเนินการระหว่างวันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ – ๒๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๖๘ งบประมาณดำเนินงาน ๕๘๑,๐๐๐ บาท (ห้าแสนแปดหมื่นหนึ่งพันบาทถ้วน) โดยมีวัตถุประสงค์เพื่ออนุรักษ์โบราณสถานแห่งนี้ เพื่อศึกษารักษารูปแบบสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมให้คงอยู่ในสภาพสมบูรณ์ เพื่อบูรณะโบราณสถานให้เกิดความมั่นคงแข็งแรงตามหลักฐานที่ปรากฏ เพื่อบันทึกสภาพโบราณสถานไว้เป็นหลักฐานการศึกษาค้นคว้าทางโบราณคดี ประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรมและศิลปกรรม เพื่อรักษาเทคนิคและวิธีการก่อสร้างดั้งเดิม โดยดำเนินการบูรณะซ่อมแซมในส่วนที่ได้รับความเสียหายให้กลับคืนสู่สภาพเดิมและมีความมั่นคงแข็งแรง เพื่อรักษาไว้ซึ่งมรดกทางศิลปวัฒนธรรมของชาติให้คงอยู่สืบไป

สุดท้ายนี้ขอขอบพระคุณสำนักศิลปากรที่ ๑๐ นครราชสีมา กรมศิลปากร ที่มอบหมายให้ ห้างหุ้นส่วนจำกัด ปุราณรักษ์ ดำเนินการบูรณะและปรับปรุงภูมิทัศน์ปราสาทบ้านบุในครั้งนี้

ห้างหุ้นส่วนจำกัดปุราณรักษ์

สิงหาคม ๒๕๖๘

สารบัญ

	หน้า
คำนำ	ก
สารบัญ	ข
บทนำ	๑
บทที่ ๑ สภาพทั่วไปของโบราณสถานปราสาทจอมพระ	๓
บทที่ ๒ สภาพก่อนดำเนินการบูรณะ	๑๓
บทที่ ๓ การดำเนินการบูรณะโบราณสถาน	๒๖
บทที่ ๔ สภาพหลังการบูรณะ	๖๒
บทที่ ๕ สรุป	๗๔
บรรณานุกรม	๗๗
ภาคผนวก	
๑) สำเนาสัญญาจ้าง	
๒) รายการประกอบแบบ	
๓) แผนผังรูปแบบโบราณสถาน	

บทนำ

ความสำคัญและความเป็นมาของโครงการ

โบราณสถานปราสาทจอมพระ เป็นปราสาทในวัฒนธรรมเขมรโบราณ สันนิษฐานว่าเป็น อโรคยศาล หรือโรงพยาบาล สร้างขึ้นเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๘ สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ โดยผังของ ปราสาทจอมพระ ประกอบด้วย ปราสาทประธานมีประตูทางเข้า ๑ ด้าน คือ ด้านทิศตะวันออก อีกสามด้านที่เหลือเป็นประตูหลอก ด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของปราสาทประธานพบอาคารแผนผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า ๑ หลัง สันนิษฐานว่าเป็น บรมณาลัย ล้อมรอบด้วยกำแพงแก้ว มีซุ้มประตูทางเข้า ๑ ด้าน ทางทิศตะวันออก ด้านนอกกำแพงแก้วทางทิศเหนือมีสระน้ำ ๑ สระ กรูขอบบ่อด้วยศิลาแลง ซึ่งได้ดำเนินการบูรณะเมื่อปีงบประมาณ พุทธศักราช ๒๕๕๕

พ.ศ. ๒๕๖๘ โบราณสถานปราสาทจอมพระได้รับความเสียหายจากลมพายุ และวัสดุบางส่วนชำรุดแตกหักไปตามกาลเวลา กรมศิลปากรจึงได้อนุมัติงบประมาณบูรณะขึ้นอีกครั้ง โดยสำนักศิลปากรที่ ๑๐ นครราชสีมา เป็นผู้ควบคุมงาน

วัตถุประสงค์

๑. เพื่ออนุรักษ์รูปแบบดั้งเดิมของสถาปัตยกรรม รักษาเทคนิคและวิธีการก่อสร้างตามแบบดั้งเดิม
๒. เพื่อนำเสนอ ตลอดจนรักษาความเป็นของแท้ดั้งเดิมและความงดงามทางสถาปัตยกรรม ให้เป็นที่ประจักษ์แก่สาธารณะ

เป้าหมาย

ดำเนินการบูรณะเสริมความมั่นคง รักษาความเป็นของแท้ดั้งเดิม ไม่ให้เสื่อมคุณค่าทางศิลปะ ประวัติศาสตร์และโบราณคดี ตามเทคนิควิธีการอนุรักษ์โบราณสถานที่ต้อง

ระยะเวลาการดำเนินงาน

ระหว่างวันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๖๘ – ๒๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๖๘

งบประมาณ

งบประมาณทั้งหมด ๕๘๑,๐๐๐ บาท (ห้าแสนแปดหมื่นหนึ่งพันบาทถ้วน)

คณะกรรมการตรวจจรับพัสดุ

๑. นายทศพร ศรีสมาน	ประธานกรรมการ
ผู้อำนวยการสำนักศิลปากรที่ ๑๐ นครราชสีมา	
๒. นางสาวกมลวรรณ นิธินันท์	กรรมการ
นักโบราณคดีชำนาญการ	
๓. นายนพรัตน์ เมธีวรานานันท์	กรรมการ
ภัณฑารักษ์ปฏิบัติการ	

๔. นางสาวนิตยา สารรัตน์
นางช่างศิลปกรรมอาวุโส

กรรมการและเลขานุการ

คณะกรรมการผู้ควบคุมงาน

๑. นฤกุล ดงสันเทียะ
นายช่างโยธาชำนาญงาน

๒. นายไกรสร เชษฐ์ขุนทด
นายช่างโยธาชำนาญงาน

ผู้ควบคุมงาน

ผู้ควบคุมงาน

บทที่ ๑

สภาพทั่วไปของโบราณสถานปราสาทจอมพระ

๑. ตำแหน่งที่ตั้ง

ปราสาทจอมพระ ปัจจุบันตั้งอยู่ภายในวัดป่าปราสาทจอมพระ หมู่ที่ ๔ บ้านศรีดงบัง ตำบลจอมพระ อำเภोजอมพระ จังหวัดสุรินทร์ ตำแหน่งพิกัดทางภูมิศาสตร์ 49 PUB 4977170403 (แผนที่ทหารลำดับชุด L7018 ระวาง 5739 III อำเภोजอมพระ พิมพ์ครั้งที่ ๑ – RTSD) หรือพิกัดรุ้งที่ ๑๕ องศา ๖ ลิปดา ๑๗.๕๗ พิลิปดาเหนือ พิกัดแวงที่ ๑๐๓ องศา ๓๖ ลิปดา ๗.๔๑ พิลิปดาตะวันออก พิกัดกริดระบบ UTM Zone 48P 349771.24 ตะวันออก 1670403.91 เหนือ

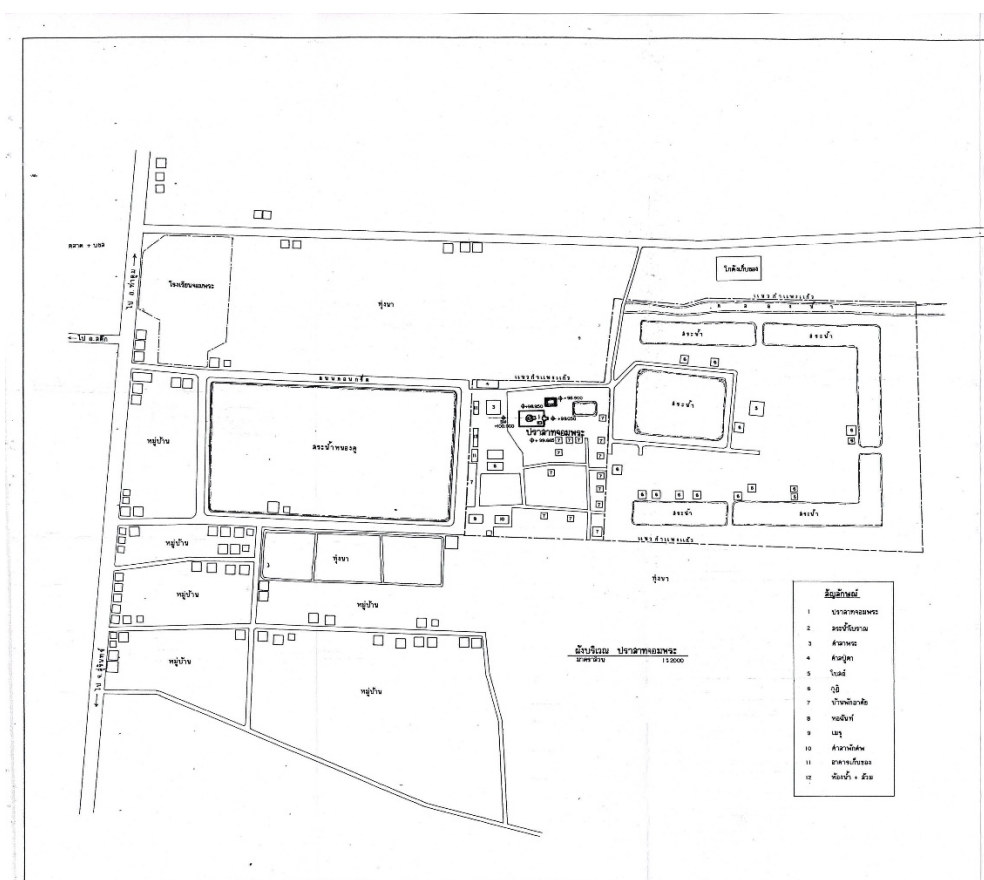
ภาพที่ ๑.๑ ภาพถ่ายทางอากาศ แสดงตำแหน่งปราสาทจอมพระและบริเวณใกล้เคียง
(ที่มา : ระบบภูมิสารสนเทศ แหล่งมรดกศิลปวัฒนธรรม กรมศิลปากร. ภาพถ่ายดาวเทียมปราสาทจอมพระ.
[ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๕ กรกฎาคม ๒๕๖๘ จาก : <https://gis.finearts.go.th/fineart/>)

๒. สภาพปัจจุบัน

โบราณสถานปราสาทจอมพระ เป็นปราสาทในวัฒนธรรมเขมรโบราณ สันนิษฐานว่าเป็น อโรคยศาล หรือโรงพยาบาล สร้างขึ้นเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๘ สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ โดยผังของปราสาทจอมพระ ประกอบด้วย ปราสาทประธานมีประตูทางเข้า ๑ ด้าน คือ ด้านทิศตะวันออก อีกสามด้านที่เหลือเป็นประตูหลอก ด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของปราสาทประธานพบอาคารแผนผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า ๑ หลัง สันนิษฐานว่าเป็น บรรณาลัย ล้อมรอบด้วยกำแพงแก้ว มีซุ้มประตูทางเข้า ๑ ด้าน ทางทิศตะวันออก ด้านนอกกำแพงแก้วทางทิศเหนือมีสระน้ำ ๑ สระ กรูขอบบ่อด้วยศิลาแลง

ภาพที่ ๑.๒ ภาพถ่ายทางอากาศ แสดงตำแหน่งปราสาทจอมพระ
(ที่มา : ระบบภูมิสารสนเทศ แหล่งมรดกศิลปวัฒนธรรม กรมศิลปากร. ภาพถ่ายดาวเทียมปราสาทจอมพระ.
[ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๕ กรกฎาคม ๒๕๖๘ จาก : <https://gis.finearts.go.th/fineart/>)

ภาพที่ ๑.๓ ผังบริเวณปราสาทจอมพระ ตำบลจอมพระ อำเภอจอมพระ จังหวัดสุรินทร์

๓. เส้นทางเข้าสู่ปราสาทจอมพระ

จากที่ว่าการอำเภอจอมพระ จังหวัดสุรินทร์ เลี้ยวซ้ายไปทางทิศตะวันตก ระยะทางประมาณ ๕๐๐ เมตร แล้วเลี้ยวซ้ายเข้าสู่ทางหลวงแผ่นดิน หมายเลข ๒๑๔ (ถนนปัทมานนท์) มาทางทิศใต้ ระยะทางประมาณ ๑.๘ กิโลเมตร ให้เลี้ยวซ้ายไปยังถนนเทศบาล ๗ ไปทางทิศตะวันออก ระยะทางประมาณ ๕๕๐ เมตร จะพบปราสาทจอมพระอยู่เบื้องหน้า อยู่ภายในวัดปราสาทจอมพระ

ภาพที่ ๑.๔ แสดงการเดินทางจากที่ว่าการอำเภอจอมพระ ไปยังโบราณสถานปราสาทจอมพระ

๔. ประวัติการศึกษาและการดำเนินงานที่ผ่านมา

พ.ศ. ๒๔๗๘ กรมศิลปากรประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานปราสาทจอมพระ ตำบลจอมพระ อำเภอจอมพระ จังหวัดสุรินทร์ โดยประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕๒ หน้า ๓๗๑๓ ลงวันที่ ๘ มีนาคม ๒๔๗๘

พ.ศ. ๒๕๐๓ - ๒๕๐๔ กรมศิลปากร โดยมานิต วลลิโกดม และ จำรัส เกียรติก้อง ดำเนินการสำรวจทางโบราณคดี โดยเรียกปราสาทหลังนี้ว่า “ปราสาทจอมพระ ในรายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณสถานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาค ๒ พ.ศ. ๒๕๐๓ - ๒๕๐๔ หน้า ๒๘ - ๒๙

พ.ศ. ๒๕๒๕ ทิพา ศุภจรรยา และ ผ่องศรี วนาสิน ดำเนินการศึกษาชุมชนโบราณผ่านทางภาพถ่ายทางอากาศ ภายใต้โครงการวิจัยชุมชนโบราณจากภาพถ่ายทางอากาศ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กำหนดเลขทะเบียน ๖๕-๑๘ ในชื่อ บ้านปราสาท (๑)

พ.ศ. ๒๕๒๖ กรมศิลปากรประกาศกำหนดขอบเขตโบราณสถานปราสาทจอมพระ ตำบลจอมพระ อำเภอจอมพระ จังหวัดสุรินทร์ โดยประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๙๘ ตอนที่ ๑๐๔ ลงวันที่ ๓๐ มิถุนายน ๒๕๒๔ มีพื้นที่ประมาณ ๒๘ ไร่ ๑๒ ตารางวา

พ.ศ. ๒๕๓๐ กองโบราณคดี ฝ่ายควบคุมดูแลรักษาโบราณสถาน หน่วยศิลปากรที่ ๖ (ปัจจุบันคือ สำนักศิลปากรที่ ๑๐ นครราชสีมา) ดำเนินการขุดแต่งโบราณสถาน การขุดแต่งในครั้งนั้นเป็นการขุดแต่งเพื่อ ค้ำยัน ไม่ได้ขุดแต่งทั่วบริเวณ

พ.ศ. ๒๕๕๓ สำนักศิลปากรที่ ๑๐ นครราชสีมา ดำเนินการขุดแต่งและขุดค้นโบราณสถานปราสาท จอมพระดังปรากฏสภาพในปัจจุบัน

พ.ศ. ๒๕๕๕ กลุ่มวิจัยและพัฒนางานโบราณคดี สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร จัดพิมพ์รายงาน เบื้องต้น “ทำเนียบอโรคยศาลในประเทศไทย” ซึ่งเป็นผลจากการสำรวจและวิเคราะห์ในเบื้องต้น และ สำนักศิลปากรที่ ๑๒ นครราชสีมา (ปัจจุบันคือสำนักศิลปากรที่ ๑๐ นครราชสีมา) ดำเนินการบูรณะและ ปรับปรุงภูมิทัศน์โบราณสถานปราสาทจอมพระ บริเวณปราสาทประธาน โคปุระ กำแพงแก้ว และสระน้ำ ประจักษ์สถาน

วันที่ ๘ มีนาคม ๒๕๖๘ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕๒ หน้า ๓๗๑๓

๓๕. ปราสาทบ้านปราสาท อำเภอสังขะ ตำบลกระเทียม
๓๖. ปราสาทสังขะคีตปไชย อำเภอสังขะ ตำบลกระเทียม
๓๗. ปราสาทบ้านจาร อำเภอสังขะ ตำบลกระเทียม
๓๘. ปราสาทบ้านด่าน อำเภอสังขะ ตำบลด่าน
๓๙. ปราสาทบ้านกระตูด อำเภอสังขะ ตำบลตำตวน
๔๐. ปราสาทบ้านตะเบียงเคียน อำเภอสังขะ ตำบลตำตวน
๔๑. ภูค้ำดา อำเภอสังขะ ตำบลบัวเชด
๔๒. ปราสาทตามอย อำเภอสังขะ ตำบลบัวเชด
๔๓. ปราสาทปรอ อำเภอสังขะ ตำบลคม
๔๔. ปราสาทปุน อำเภอสังขะ ตำบลคม
๔๕. ปราสาทยายเหงา อำเภอสังขะ ตำบลสังขะ
๔๖. ปราสาททองบ้านแตร้ออ อำเภอท่าตูม ตำบลตาถูก
๔๗. คีตาจาร์ึก อำเภอท่าตูม ตำบลตาถูก
๔๘. บ้านบัดดัก อำเภอท่าตูม ตำบลท่าตูม
๔๙. ปราสาทจอมพระ อำเภอท่าตูม ตำบลจอมพระ

ภาพที่ ๑.๕ สำเนาราชกิจจานุเบกษาแสดงรายละเอียดการขึ้นทะเบียนโบราณสถานปราสาทจอมพระ
ประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕๒ หน้า ๓๗๑๓ ลงวันที่ ๘ มีนาคม ๒๕๖๘

๒๐๒๓

เล่ม ๘๘ ตอนที่ ๑๐๔

ราชกิจจานุเบกษา

๓๐ มิถุนายน ๒๕๒๔

ประกาศกรมศิลปากร
เรื่อง กำหนดเขตที่ดินโบราณสถาน

ตามที่กรมศิลปากรประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานปราสาทจอมพระ ตามประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕๒ ตอนที่ ๑๕ วันที่ ๘ มีนาคม ๒๕๑๘ หากแต่ไม่ได้กำหนดเขตที่ดินโบราณสถาน

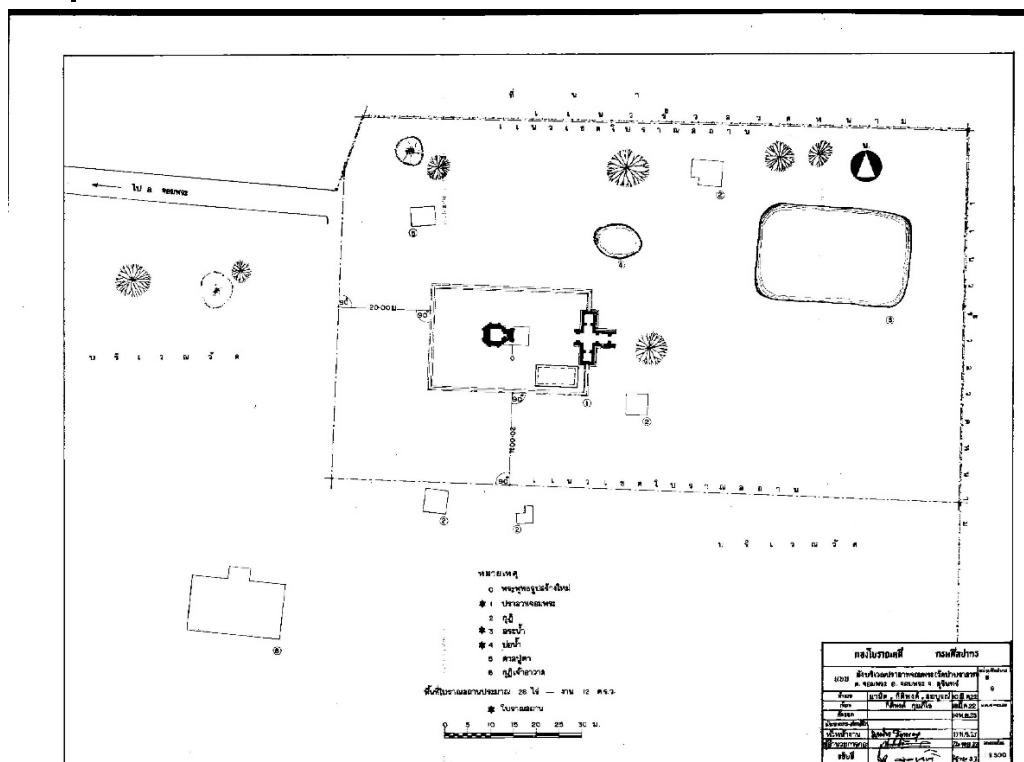
ฉะนั้น อาศัยอำนาจตามความในมาตรา ๑ แห่งพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๔ กรมศิลปากรจึงกำหนดเขตที่ดินโบราณสถานปราสาทจอมพระ ตำบลจอมพระ อำเภอจอมพระ จังหวัดสุรินทร์ เนื้อที่โบราณสถานประมาณ ๒๘ ไร่ ๑๒ ตารางวา ตามผัง ๑ แนบท้ายประกาศนี้

จึงขอประกาศเพื่อทราบทั่วกัน

ประกาศ ณ วันที่ ๒๑ เมษายน ๒๕๒๔

เดโช สอนานนท์

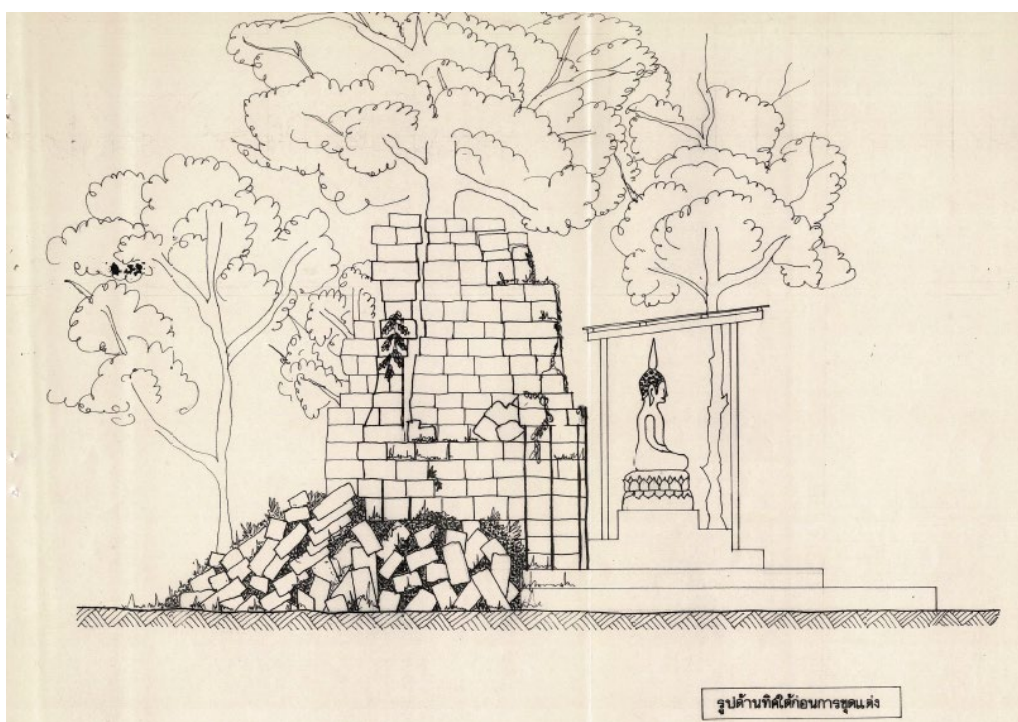
อธิบดีกรมศิลปากร

ภาพที่ ๑.๖ สำเนาราชกิจจานุเบกษาแสดงรายละเอียดการกำหนดขอบเขตโบราณสถานปราสาทจอมพระ

๕. การดำเนินงานทางโบราณคดี

กรมศิลปากร โดยสำนักศิลปากรที่ ๑๐ นครราชสีมา ได้ดำเนินงานทางโบราณคดีเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๐^๑ และ พ.ศ. ๒๕๕๓ จนนำไปสู่การบูรณะโบราณสถานเมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๕ ในบริเวณปราสาทประธาน โคปุระ กำแพงแก้ว และสระน้ำประจำศาสนสถานด้านทิศตะวันออก ดังที่ปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน^๒ โดยผลจากการขุดแต่งและขุดค้นทำให้ทราบว่าปราสาทจอมพระ มีรูปแบบแผนผังโดยรวมของปราสาท เป็นลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีขนาดกว้าง ประมาณ ๒๑ เมตร ยาว ประมาณ ๓๓ เมตร หันหน้าไปทางทิศตะวันออก โดยวางตัวตามแนวแกนทิศตะวันออก - ทิศตะวันตก มีกำแพงแก้วล้อมรอบทั้ง ๔ ด้าน มีสระน้ำอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ มีรูระบายน้ำจากกำแพงแก้วออกสู่ด้านนอกโบราณสถาน บริเวณเกือบกึ่งกลางกำแพงด้านทิศเหนือ จำนวน ๑ ช่อง ในระดับต่ำกว่าพื้นการใช้งานปัจจุบันประมาณ ๒๐ เซนติเมตร สันนิษฐานว่าสร้างเพื่อใช้ในการระบายน้ำ การกำหนดจุดของรูระบายน้ำของโบราณสถานที่มีกำแพงแก้วล้อมรอบทั้ง ๔ ด้าน

ภาพที่ ๑.๗ ภาพลายเส้นแสดงสภาพก่อนการขุดแต่งในพ.ศ. ๒๕๓๐

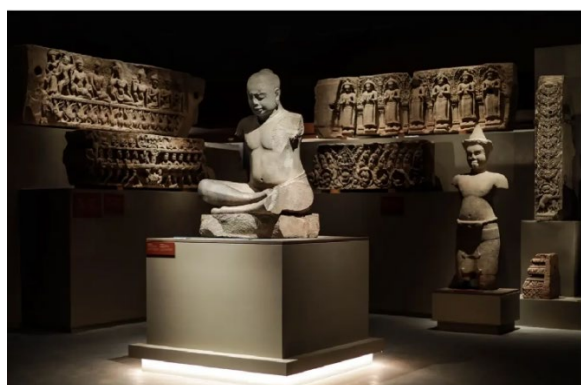
จากการที่ได้พบศิลาจารึก จำนวน ๑ หลัก ได้แก่ จารึกปราสาทจอมพระ หรือจารึกสุรินทร์ ๒ ที่เริ่มต้นด้วยการกล่าวนมัสการพระพุทธเจ้า แล้วกล่าวสรรเสริญพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ และกล่าวถึงพระราชภารกิจของพระองค์ในการสร้างโรงพยาบาล (อโรคยาศาล) สร้างพระพุทธรูปพระโพธิสัตว์โสภาชัยสุคต พร้อมด้วยรูปพระชินโรสทั้งสอง ด้านที่ ๓ กล่าวถึงการจัดเจ้าหน้าที่เพื่อทำหน้าที่ประจำในโรงพยาบาล แล้วกล่าวถึงรายการ

^๑ หน่วยศิลปากรที่ ๖, รายงานขุดแต่งและค่ายันปราสาทจอมพระ อำเภอจอมพระ จังหวัดสุรินทร์ (นครราชสีมา: หน่วยศิลปากรที่ ๖, ๒๕๓๐)

^๒ ปุราณรักษ์, รายงานประกอบการส่งงานโครงการบูรณะและปรับปรุงภูมิทัศน์ปราสาทจอมพระ อำเภอจอมพระ จังหวัดสุรินทร์ (กรุงเทพฯ: ปุราณรักษ์, ๒๕๕๕)

สิ่งของที่พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ประทานเป็นเครื่องพลีทาน^๓ ประกอบกับรูปแบบแผนผังของโบราณสถาน ตลอดจนโบราณวัตถุที่พบต่าง ๆ เมื่อนำมาศึกษาวิเคราะห์แล้ว จึงสันนิษฐานว่าอยู่ในช่วงประมาณ พุทธศตวรรษที่ ๑๘ โดยโบราณสถานปราสาทจอมพระแห่งนี้ สันนิษฐานว่าเป็นศาสนสถานประจำโรงพยาบาลที่ เรียกว่า อโรคยาศาล ที่ได้ถูกกล่าวถึงในจารึกปราสาทตาพรหม (ปัจจุบันตั้งอยู่ในราชอาณาจักรกัมพูชา) ปรากฏอยู่ใน พ.ศ. ๑๗๒๙ ตรงกับสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ (ประมาณ พ.ศ. ๑๗๒๙ – ๑๗๖๓)^๔ ว่าได้ ทรงโปรดให้สร้างสถานพยาบาล จำนวน ๑๐๒ แห่ง ที่ราชอาณาจักรเพื่อบำบัดทุกข์บำรุงสุขของเหล่า อาณาประชาราษฎร์ทั้งปวง ซึ่งสัมพันธ์กับโบราณวัตถุที่พบจากการขุดแต่งและขุดตรวจทางโบราณคดี เมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๓ อาทิ ๑) ประติมากรรมนูนสูงรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ๒) ชิ้นส่วนประติมากรรมรูปเคารพ ส่วนพระโสณี (สะโพก) ด้านหน้าของสตรี ปรากฏชายผ้าห้อย ศิลปะเขมรโบราณ สมัยบายน ๓) ชิ้นส่วนลำตัว ประติมากรรมรูปนกดินเผา ๔) กระปุกดินเผาเนื้อแกร่ง เคลือบน้ำเคลือบสีน้ำตาล ๕) ชิ้นส่วนพระหัตถ์ซ้ายของ ประติมากรรมรูปเคารพพบบริเวณพื้นห้องโถงของโคปุระ ๖) แท่งหินบด ๗) ภาชนะดินเผาเนื้อแกร่ง เคลือบน้ำ เคลือบสีน้ำตาล (ไหเต่าช้าง) และ ๘) ศิลปจารึกแท่งหินทรายทรงกระโจม พบจากสระน้ำประจำศาสนสถาน ลึกจากขอบสระประมาณ ๒.๘๐ เมตร^๕

ปราสาทจอมพระจึงเป็นหนึ่งในอโรคยาศาลที่พบหลักฐานทางโบราณคดีที่สำคัญ สัมพันธ์กับข้อความ ในจารึกที่ระบุว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ โปรดให้มีการสร้างอโรคยาศาลขึ้นภายในพระราชอาณาจักรกว่า ๑๐๒ แห่ง และปรากฏอยู่ในดินแดนประเทศไทย ๓๑ แห่ง สำหรับพื้นที่จังหวัดสุรินทร์พบอโรคยาศาลในพื้นที่ ๓ อำเภอ ประกอบด้วย ๑) อำเภอจอมพระ คือ ปราสาทจอมพระ ๒) อำเภอศีขรภูมิ คือ ปราสาทข้างปี และ ๓) อำเภอพนมดงรัก คือ ปราสาทตาเมือน ซึ่งการมีอยู่ของอโรคยาศาลยังสะท้อนให้เห็นถึงการเป็นพื้นที่ที่มีจำนวน ประชากรมากและเป็นพื้นที่ที่ได้รับการยอมรับจากอาณาจักรเขมรโบราณ จนนำไปสู่การเกิดขึ้นของ โรงพยาบาลประจำชุมชนหรือประจำเมืองในอดีต

ภาพที่ ๑.๘ ประติมากรรมซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นรูปของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ปัจจุบันจัดแสดง ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพิมาย จังหวัด นครราชสีมา

^๓ ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง. จารึกสุรินทร์. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๓๑ กรกฎาคม ๒๕๖๘ จาก : <https://db.sac.or.th/inscriptions/>

^๔ เชื่อม แก้วคล้าย, จารึกพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ใน เอกสารประกอบการเสวนาวิชาการ เรื่อง "นานาสาระจากจารึก : จารึกพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๘ ที่พบในประเทศไทย" ณ ห้องประชุมสำนักหอสมุดแห่งชาติ เมื่อวันที่ ๒๕ - ๒๖ มิถุนายน ๒๕๕๘ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๕๘)

^๕ ปราณรักษ์, รายงานขุดค้น - ขุดแต่ง โบราณสถานปราสาทจอมพระ ตำบลจอมพระ อำเภอจอมพระ จังหวัด สุรินทร์ (กรุงเทพฯ: ปราณรักษ์, ๒๕๕๓)

๑๑
...

ภาพที่ ๑.๙ ประติมากรรมนูนสูงรูปพระโพธิสัตว์
อวโลกิเตศวร

ภาพที่ ๑.๑๐ ชิ้นส่วนประติมากรรมรูปเคารพ
ส่วนพระโสณิ (สะโพก) ด้านหน้าของสตรี ปรางค์
ชายผ้าห้อย ศิลปะเขมรโบราณ สมัยบาเยน

ภาพที่ ๑.๑๑ ชิ้นส่วนลำตัวประติมากรรมรูปนกดิน
เผา

ภาพที่ ๑.๑๒ กระปุกดินเผาเนื้อแกร่ง เคลือบน้ำ
เคลือบสีน้ำตาล

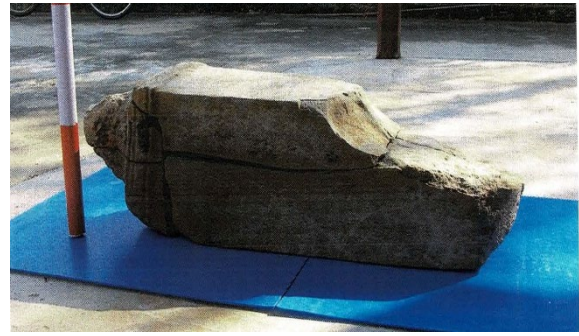
ภาพที่ ๑.๑๓ ชิ้นส่วนพระหัตถ์ซ้ายของ
ประติมากรรมรูปเคารพพบบริเวณพื้นที่ห้องโถงของ
โคปุระ

ภาพที่ ๑.๑๔ แท่งหินบด

ภาพที่ ๑.๑๕ ภาชนะดินเผาเนื้อแกร่ง เคลือบน้ำเคลือบสีน้ำตาล (ไหเท้าช้าง)

ภาพที่ ๑.๑๖ ศิลาจารึกแท่งหินทรายทรงกระโจม พบจากสระน้ำประจำศาสนสถาน ลี้กจากขอบสระ ประมาณ ๒.๘๐ เมตร

ภาพที่ ๑.๑๗ สภาพปัจจุบันปราสาทจอมพระ ด้านทิศตะวันตก

ภาพที่ ๑.๑๘ สภาพปัจจุบันปราสาทจอมพระด้านในโคปุระด้านทิศตะวันออก

ภาพที่ ๑.๑๙ กองหินทรายและศิลาแลงที่เหลือจากการบูรณะเมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๕

บทที่ ๒

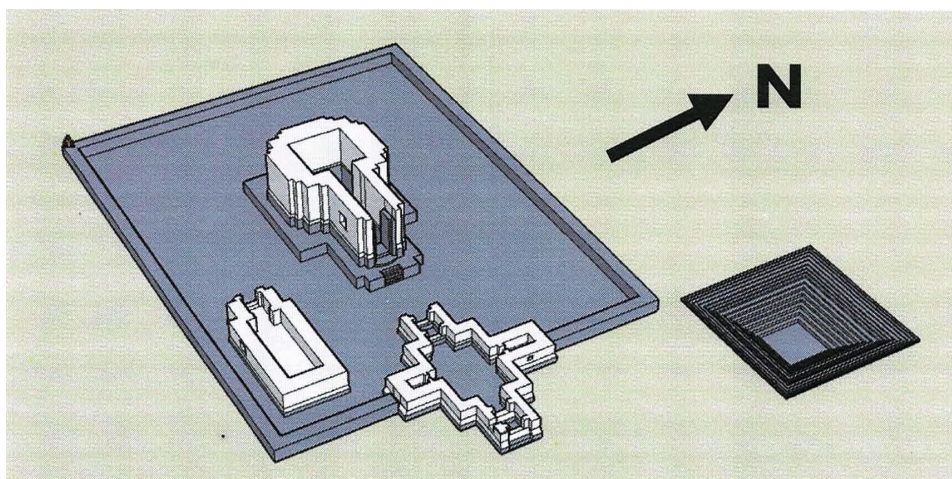
สภาพก่อนดำเนินการบูรณะ

จากการขุดแต่งและขุดค้นทางโบราณคดีเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๐ และ พ.ศ. ๒๕๕๓ ปรากฏหลักฐานองค์ประกอบอาคารของปราสาทจอมพระ ประกอบด้วย ๑) ปราสาทประธาน ๒) ซาลาทางเดิน ๓) บรรณาลัย ๔) โคปุระ ๕) กำแพงแก้ว และ ๖) สระน้ำ มีรายละเอียดดังนี้^๑

๑) ปราสาทประธาน

ปราสาทประธานหันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีแผนผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสเพิ่มมุมด้านละสามมุม โดยมีมุมกลางเป็นมุมประธานขนาดกว้าง ประมาณ ๙ เมตร กึ่งกลางด้านทิศเหนือ ทิศตะวันตก และทิศใต้ของฐานปราสาทประธานมีช่องบันได กว้างประมาณ ๐.๘๕ เมตร สูงประมาณ ๐.๙๕ เมตร ประกอบด้วยบันได ๓ ขั้น มีมุขยื่นออกไปด้านหน้าซึ่งหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ปัจจุบันไม่หลงเหลือชั้นวิมาน โดยชั้นฐานถึงชั้นวิมานชั้นที่ ๑ มีความสูงประมาณ ๕ เมตร ทุกด้าน

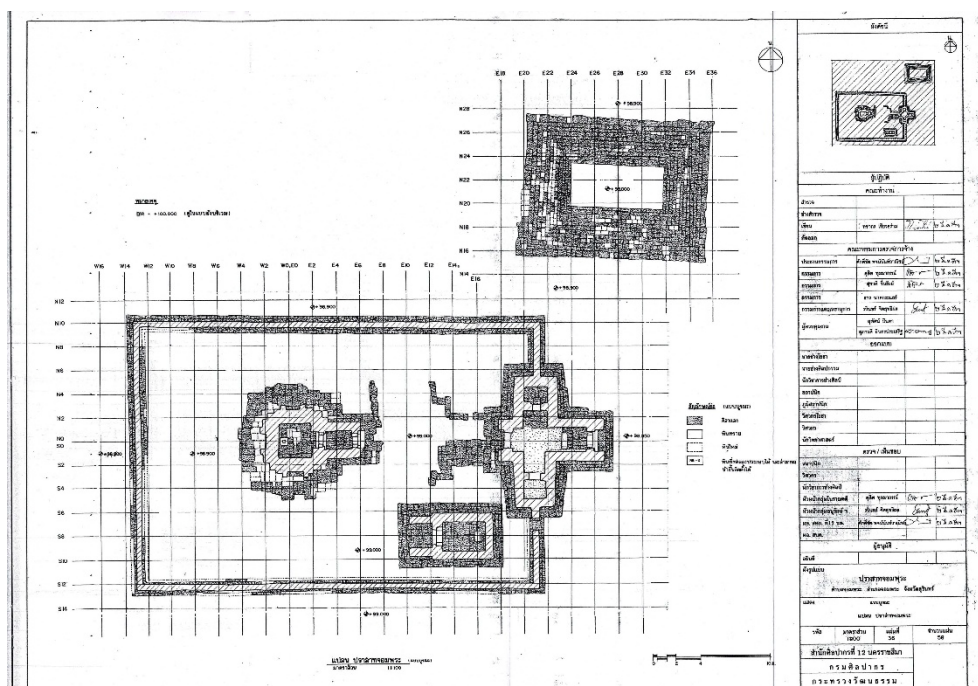
กรอบประตูของปราสาทด้านทิศเหนือทิศใต้และทิศตะวันตกก่อเรียงด้วยศิลาแลงปิดช่องประตูจนเต็มลักษณะเหมือนเป็นบานประตูปิดไว้เรียกว่า ประตูหลอก ขนาดกว้างประมาณ ๑.๒๐ เมตร สูงประมาณ ๑.๔๐ เมตร ส่วนประตูทางเข้าปราสาทประธานด้านทิศตะวันออกซึ่งเป็นประตูทางเข้าสู่ภายในปราสาทประธานหรือห้องครรภคฤหะ ขนาดประตูกว้างประมาณ ๐.๖๙ เมตร สูงประมาณ ๑.๒๐ เมตร กรอบประตูทำด้วยหินทราย มีองค์ประกอบสมบูรณ์คือกรอบประตูด้านล่างหรือธรณีประตูกว้างประมาณ ๐.๕๐ เมตร ยาวประมาณ ๐.๙๐ เมตร หนาประมาณ ๐.๒๐ เมตร กรอบประตูด้านข้างกว้างประมาณ ๐.๓๔ เมตร สูง ๐.๔๒ เมตร ทับหลังกว้างประมาณ ๐.๔๕ เมตร ยาวประมาณ ๑.๗๕ เมตร หนาประมาณ ๐.๓๐ เมตร เสาประดับกรอบประตูหินทรายกว้างประมาณ ๐.๓๑ เมตร หนาประมาณ ๐.๒ ๔ เมตร และสูงประมาณ ๑.๗๐ เมตร

ภาพที่ ๒.๑ แผนผังโบราณสถานปราสาทจอมพระ

ที่มา : ปุราณรักษ์, รายงานขุดค้น - ขุดแต่ง โบราณสถานปราสาทจอมพระ ตำบลจอมพระ อำเภอจอมพระ จังหวัดสุรินทร์ (กรุงเทพฯ: ปุราณรักษ์, ๒๕๕๓)

^๑ ปุราณรักษ์, รายงานขุดค้น - ขุดแต่ง โบราณสถานปราสาทจอมพระ ตำบลจอมพระ อำเภอจอมพระ จังหวัดสุรินทร์ (กรุงเทพฯ: ปุราณรักษ์, ๒๕๕๓) ๓๘-๖๘.

ภาพที่ ๒.๒ ผังบริเวณแสดงองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของปราสาทจอมพระ

ภายในประสาทประธานหรือห้องครรภคฤหะมีลักษณะเป็นห้องรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ากว้างประมาณ ๒.๖๕ เมตร ยาวประมาณ ๒.๙๕ เมตร ใช้ศิลาแลงวางเรียงเป็นพื้นภายใน ส่วนยอดหรือเครื่องบนเหลือเพียงชั้นวิมานชั้นที่ ๑ ซึ่งโดยทั่วไปจะมีชั้นวิมานทั้งหมด ๕ ชั้น แต่พังทลายลงมา ก่อสร้างโดยการวางศิลาแลงซ้อนกันโดยให้เหลื่อมกันทีละน้อยจนกระทั่งบรรจบกันที่ยอดสุด

ห้องมุขมีแผนผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดกว้างประมาณ ๓.๐ เมตร ยาวประมาณ ๔ เมตร ปัจจุบันปรากฏองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมเพียงชั้นฐานถึงผนังเรือนธาตุมีความสูงประมาณ ๑.๙๕ เมตร มีช่องประตูทางเข้าทำด้วยหินทรายอยู่ด้านหน้าหรือด้านทิศตะวันออกกว้างประมาณ ๐.๙๕ เมตร เหลือเพียงกรอบประตูด้านล่างหรือธรณีประตูและด้านข้างโดยกรอบประตูด้านล่างหรือธรณีประตูมีขนาดกว้างประมาณ ๑ เมตร ยาวประมาณ ๑.๑๕ เมตร หนาประมาณ ๐.๒๐ เมตร กรอบประตูด้านข้างกว้างประมาณ ๐.๔๙ เมตร หนาประมาณ ๐.๒๒ เมตร เหลือความสูงประมาณ ๑.๑๐ เมตร ส่วนเสาประดับกรอบประตูข้างทิศใต้กว้างประมาณ ๐.๒๓ เมตร หนาประมาณ ๐.๑๕ เมตร เหลือความสูงประมาณ ๐.๖๕ เมตร เสาประดับก่อบประตูข้างทิศเหนือกว้างประมาณ ๐.๒๙ เมตร หนาประมาณ ๐.๑๒ เมตร เหลือความสูงประมาณ ๐.๔๘ เมตร

พื้นของห้องมุขปูพื้นด้วยศิลาแลงมีขนาดกว้างประมาณ ๑.๖๐ เมตร ยาวประมาณ ๒.๒๘ เมตร ส่วนผนังห้องมุขด้านทิศเหนือและทิศใต้เหลือความสูงประมาณ ๑ เมตร

ภาพที่ ๒.๓ ปราสาทประธานด้านทิศตะวันออก

ภาพที่ ๒.๔ ปราสาทประธานด้านทิศเหนือ

ภาพที่ ๒.๕ ปราสาทประธานด้านทิศใต้

ภาพที่ ๒.๖ ปราสาทประธานด้านทิศตะวันตก

๒) ซากทางเดิน

อยู่ระหว่างโคปุระกับปราสาทประธาน มีแผนผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ากว้างประมาณ ๕ เมตร ยาวประมาณ ๙ เมตร เชื่อมต่อระหว่างโคปุระด้านทิศตะวันตกกับมุขทางเข้าสู่ปราสาท

ภาพที่ ๒.๗ ซากทางเดินระหว่างโคปุระกับปราสาทประธานด้านทิศตะวันตก

๓) บรรณาลัย

บรรณาลัยมีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้างประมาณ ๕.๔๐ เมตร ยาวประมาณ ๘.๘๐ เมตร ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของปราสาทประธาน สภาพบรรณาลัยพังทลาย โดยเฉพาะห้องภายใน บรรณาลัยผนังห้องด้านทิศเหนือทิศตะวันออกและทิศใต้มีสภาพทรุดเอียง หลังคาพังทลายทั้งหมดเหลือความสูงจากฐานถึงผนังที่ยังหลงเหลือให้พบเห็นประมาณ ๑.๐๕ ถึง ๒.๕๐ เมตร ห้องมุขมีผังพื้นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าปูเรียงด้วยศิลาแลงขนาดกว้างประมาณ ๑.๕๐ เมตร ยาวประมาณ ๑.๔๗ เมตร ช่องประตูมีขนาดกว้างประมาณ ๐.๙๐ เมตร ไม่พบกรอบประตูหินทราย

ห้องชั้นในบรรณาลัยมีช่องประตูทำด้วยหินทรายสี่เหลี่ยมกว้างประมาณ ๑.๐ เมตร สูงประมาณ ๑.๗๕ เมตร เหลือเพียงกรอบประตูด้านล่างหรือธรณีประตูขนาดกว้างประมาณ ๐.๗๐ เมตร ยาวประมาณ ๑.๒๕ เมตร หนาประมาณ ๐.๓๕ เมตร เสาประดับกรอบประตูด้านข้างด้านทิศเหนือกว้างประมาณ ๐.๓๓ เมตร เหลือความสูงประมาณ ๑.๓๓ เมตร หนาประมาณ ๐.๑๙ เมตร ส่วนเสาประดับกรอบประตูด้านข้างด้านทิศใต้ กว้างประมาณ ๐.๓๔ เมตร ความสูงประมาณ ๑.๗๔ เมตร หนาประมาณ ๐.๑๙ เมตร

ภายในห้องปูด้วยศิลาแลง พื้นห้องการใช้งานเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาดกว้างประมาณ ๒.๕๐ เมตร ยาวประมาณ ๓.๕๐ เมตร พบฐานศิลาแลงรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ากว้างประมาณ ๐.๕ – ๐.๖ เมตร ยาว ๐.๗๘ เมตร สูง ๐.๔๓ เมตร สำหรับประดิษฐานรูปเคารพ

ภาพที่ ๒.๘ บรรณาลัยด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้

ภาพที่ ๒.๙ บรรณาลัยด้านทิศใต้

ภาพที่ ๒.๑๐ ปราสาทประธาน บรรณาลัย และกำแพงแก้วด้านทิศตะวันตก

๔) โคปุระ

โคปุระหรือซุ้มประตูทางเข้าสู่ปราสาท ใช้ศิลาแลงเป็นวัสดุหลักในการก่อสร้าง ตั้งอยู่บริเวณกึ่งกลางของกำแพงแก้วด้านทิศตะวันออก - ทิศตะวันตก ในตำแหน่งที่ตรงกับปราสาทประธานในแนวแกน ทิศตะวันออกมีลักษณะแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดกว้างประมาณ ๑๐.๗๐ เมตร ยาวประมาณ ๑๒.๖๐ เมตร ฐานศิลาแลงของโคปุระทรวดตัวโดยรอบทำให้หลังคาผนังอาคารที่ตั้งอยู่พังทลายลงมา โดยโคปุระแบ่งพื้นที่ออกเป็นห้องต่าง ๆ ได้ดังนี้

๔.๑) มุขด้านทิศตะวันออก (ตรงกลาง)

มุขด้านทิศตะวันออก มีขนาดประมาณ ๓.๙๐ เมตร กว้าง ๕.๐ เมตร พื้นที่การใช้งานเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส กว้างประมาณ ๑.๘๐ เมตร ส่วนผนังด้านทิศเหนือของมุขด้านทิศตะวันออกมีช่องหน้าต่าง กว้างประมาณ ๐.๖๐ เมตร สูงประมาณ ๐.๙๖ เมตร ช่องประตูทำด้วยหินทรายกว้างประมาณ ๑.๐ เมตร เหลือเพียงกรอบประตูด้านล่างหรือธรณีประตูขนาดกว้างประมาณ ๐.๙๕ เมตร ยาวประมาณ ๑.๒๐ เมตร หนาประมาณ ๐.๓๕ เมตร

เสาประดับกรอบประตูด้านข้างทิศเหนือเหลือความสูงประมาณ ๑.๑๐ เมตร ส่วนทิศใต้เหลือความสูงประมาณ ๐.๙๐ เมตร ส่วนด้านทิศตะวันตกยื่นออกไปเล็กน้อยประมาณ ๑.๔๐ เมตร เพื่อรับกับขาลาเชื่อมระหว่างโคปุระกับปราสาทประธาน สำหรับช่องประตูด้านทิศตะวันตกทำด้วยหินทรายเหลือเพียงกรอบประตูด้านล่างหรือธรณีประตูมีขนาดกว้างประมาณ ๐.๔๕ เมตร ยาวประมาณ ๑.๓๕ เมตร หนาประมาณ ๐.๒๒ เมตร

ภาพที่ ๒.๑๑ มุขด้านทิศตะวันออกของโคปุระด้านทิศตะวันออก

ภาพที่ ๒.๑๒ มุขด้านทิศตะวันออกของโคปุระ

ภาพที่ ๒.๑๓ มุขด้านทิศตะวันออกของโคปุระ

๔.๒) มุขด้านทิศเหนือ

มุขด้านทิศเหนือ มีขนาดประมาณ ๓.๕๐ เมตร กว้าง ๕ เมตร เชื่อมต่อกับกำแพงแก้วฝั่งทิศเหนือช่องประตูทำด้วยศิลาแลงกว้างประมาณ ๐.๗๓ เมตร สูงประมาณ ๑.๘๐ เมตร พื้นห้องเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าปูด้วยศิลาแลงกว้างประมาณ ๑.๒๐ เมตร ยาวประมาณ ๑.๙๕ เมตร

ภาพที่ ๒.๑๔ ภายในมุขด้านทิศเหนือของโคปุระ

๔.๓) มุขด้านทิศใต้

มุขด้านทิศใต้ มีขนาดประมาณ ๓.๕๐ เมตร กว้าง ๕ เมตร เชื่อมต่อกับกำแพงแก้วด้านทิศตะวันออกปีกทิศใต้ ห้องมุขด้านนี้ยังไม่ได้ทำการขุดแต่งเนื่องจากมีต้นสำโรงขนาดใหญ่เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๑.๕๐ เมตร สูงประมาณ ๑๔ เมตร ขึ้นอยู่โดยรากของต้นไม้ไม่ได้ขนไชโบราณสถานและโอบรับผนังของห้องมุขไว้แต่จากการขุดแต่งฝั่งทิศเหนือทำให้สันนิษฐานได้ว่าห้องมุขด้านทิศใต้มีองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมใกล้เคียงกับห้องมุขด้านทิศเหนือ

๔.๔) โถงกลางของมุขด้านทิศตะวันออก

โถงกลางของมุขด้านทิศตะวันออก มีผังเป็นรูปกากบาทขนาดกว้างประมาณ ๔.๔๐ เมตร ยาวประมาณ ๕.๓๐ เมตร ภายในห้องพบชิ้นส่วนพระหัตถ์พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร

๕) กำแพงแก้ว

กำแพงแก้วก่อต่อจากโคปุระด้านทิศตะวันออก ล้อมรอบสถาปัตยกรรมภายใน ได้แก่ ปราสาทประธาน และบรรณาลัย มีขนาดกว้าง ๒๑ เมตร ยาว ๓๓ เมตร กำแพงเป็นผนังทึบ บางตอนขาดหายไปและพังทลายลง จากการขุดแต่งพบกำแพงแก้วส่วนที่สมบูรณ์มีขนาดความสูงประมาณ ๒.๐ เมตร ประกอบด้วยชั้นฐานเขียนสูงประมาณ ๐.๒๓ เมตร ชั้นบัวคว่ำสูงประมาณ ๐.๓๕ เมตร ผนังสูงประมาณ ๐.๗๐ เมตร ชั้นบัวหงายสูงประมาณ ๐.๔๐ เมตร และทับหลังกำแพงสูงประมาณ ๐.๔๐ เมตร บริเวณกำแพงแก้วด้านทิศใต้ของโคปุระปรากฏประตูทางเข้า ๑ ประตูซึ่งปัจจุบันเหลือเพียงฐานศิลาแลงรองรับกรอบประตูกว้างประมาณ ๑ เมตร

ภาพที่ ๒.๑๕ กำแพงแก้วด้านทิศใต้

ภาพที่ ๒.๑๖ กำแพงแก้วด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ

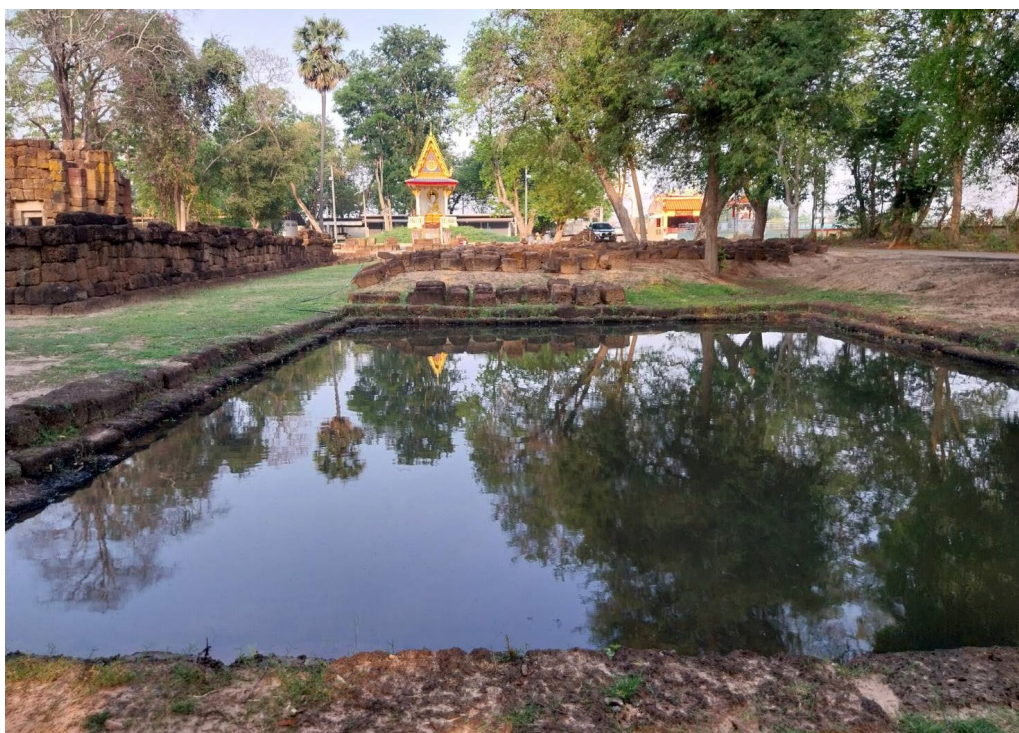
ภาพที่ ๒.๑๗ กำแพงแก้วด้านทิศเหนือ

๖) สระน้ำ

ตั้งอยู่บริเวณด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของกำแพงแก้ว ห่างจากกำแพงแก้วออกมาประมาณ ๔.๕๐ เมตร มีแผนผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ากว้างประมาณ ๑๒ เมตร ยาวประมาณ ๑๖ เมตร กรุด้วยศิลาแลงเป็นชั้นบันไดลงไปทั้ง ๔ ด้าน ด้านละ ๑๓ ขั้น โดยวางซ้อนเหลื่อมกันจากชั้นบนออกมา ๐.๓๕ - ๐.๔๐ เมตร สภาพปัจจุบันศิลาแลงเป็นชั้นบันไดยังคงอยู่ในสภาพเดิม

ภาพที่ ๒.๑๘ สระน้ำประจำศาสนสถานด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ

ภาพที่ ๒.๑๙ สระน้ำประจำศาสนสถานด้านทิศตะวันออก

ภาพที่ ๒.๒๐ กองศิลาแลงที่หลงเหลือจากการบูรณะ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๕

ภาพที่ ๒.๒๑ กองศิลาแลงที่หลงเหลือจากการบูรณะ บริเวณด้านทิศตะวันตกของโบราณสถาน

เสริมบทที่ ๓

การดำเนินการบูรณะโบราณสถาน

การบูรณะโบราณสถานปราสาทจอมพระ ตำบลจอมพระ อำเภอจอมพระ จังหวัดสุรินทร์ เป็นการบูรณะซ่อมแซมในส่วนที่ชำรุด บริเวณโครงสร้างของปราสาทประธาน และกำแพงแก้ว ตลอดจนดำเนินการจัดทำแนวระบายน้ำ โดยได้รับการจัดสรรงบประมาณจำนวน ๕๘๑,๐๐๐ บาท (ห้าแสนแปดหมื่นหนึ่งพันบาทถ้วน)

การบูรณะรูปแบบนี้เรียกว่า การบูรณะด้วยวิธีอนัสติโลซิส (Anastylosis) เป็นกระบวนการบูรณะปราสาทในวัฒนธรรมเขมรโบราณที่ไทยรับมาจากฝรั่งเศส ซึ่งฝรั่งเศสปรับปรุงดัดแปลงมาจากวิธีการบูรณะศาสนสถานยุโรปุทธ ประเทศอินโดนีเซีย โดยรับมาจากประเทศเนเธอร์แลนด์อีกทอดหนึ่ง การบูรณะวิธีนี้เริ่มครั้งแรกในประเทศไทยที่ปราสาทหินพิมาย อันเป็นโครงการความร่วมมือไทย - ฝรั่งเศส และวิธีการบูรณะที่ปราสาทหินพิมาย ถือเป็นแบบอย่างของการบูรณะปราสาทเขมรแห่งอื่น ๆ ในประเทศไทยต่อมา

การบูรณะด้วยวิธีอนัสติโลซิสในประเทศไทย มุ่งเน้นการถอดรื้อชิ้นส่วนโครงสร้างสถาปัตยกรรมออกทั้งหมด ตั้งแต่ชั้นบนสุดถึงชั้นฐานราก แล้วเสริมความมั่นคงฐานรากด้วยโครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็ก จากนั้นนำชิ้นส่วนโครงสร้างสถาปัตยกรรมที่ถอดรื้อออก นำกลับเรียงตามตำแหน่งเดิม และทดลองประกอบชิ้นส่วนสถาปัตยกรรมที่ขาดหายไป โดยเพิ่มเติมชิ้นส่วนใหม่เข้าไป ซึ่งจะต้องกลมกลืนกับสถาปัตยกรรมดั้งเดิม

๑. การเตรียมงานและแนวทางการบันทึกข้อมูลขณะบูรณะโบราณสถาน

๑.๑ จัดสร้างสำนักงานชั่วคราว เพื่อติดต่อประสานงานระหว่างการดำเนินงานบูรณะ และมีผู้ควบคุมงานคอยประสานงานระหว่างดำเนินงาน

๑.๒ จัดทำรั้วหรือแผงกั้นขึ้นในการทำงาน เพื่อป้องกันนักท่องเที่ยว หรือผู้ที่สัญจรไปมาเข้ามาชมภายในพื้นที่ดำเนินการ ซึ่งอาจทำให้เกิดอันตรายและทำให้โบราณสถานเสียหายได้

๑.๓ ติดตั้งแผ่นป้ายโครงการ แสดงรายละเอียดของงาน ผู้รับผิดชอบ ระยะเวลาดำเนินงาน และข้อความต่าง ๆ ที่แสดงรายละเอียดและวิธีการดำเนินงาน เพื่อแจ้งให้นักท่องเที่ยวและผู้สัญจรทั่วไปทราบอย่างละเอียด

๑.๔ จัดสร้างโรงเก็บวัสดุและเครื่องมือที่ใช้ในการบูรณะ ให้มีความแข็งแรงเป็นระเบียบเรียบร้อย

๑.๕ ประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่ออำนวยความสะดวกให้งานดำเนินไปด้วยดี และเสร็จตามระยะเวลาที่กำหนด

๑.๖ จัดเตรียมวัสดุและเครื่องมือที่ใช้ในการบูรณะ ให้ครบถ้วนถูกต้องตามลักษณะงานและข้อกำหนดแบบท้าย

๑.๗ การบันทึกภาพการดำเนินงานบูรณะปราสาทบ้านจอมพระทุกขั้นตอน เริ่มตั้งแต่สภาพโบราณสถานก่อนการบูรณะ การวางผัง การเรียงหินชิ้นส่วนต่าง ๆ กลับเข้าตำแหน่งเดิม รวมถึงประกอบหินที่เหลือจากการทดลองประกอบเสริมในส่วนที่ขาดหายไป

๒. การบูรณะโบราณสถาน

๒.๑ งวดที่ ๑ เป็นจำนวนเงินทั้งสิ้น ๑๗๔,๓๐๐ บาท (หนึ่งแสนเจ็ดหมื่นสี่พันบาทถ้วน) ได้แก่ สํารวจวางแผน กริดคลุมพื้นที่โบราณสถาน และบูรณะปราสาทประธานได้ปริมาณงานร้อยละ ๔๐ ตามแบบรูปรายการกำหนด มีรายละเอียดผลการดำเนินงาน ดังนี้

ภาพที่ ๓.๑ สํารวจวางแผนกริดคลุมพื้นที่โบราณสถาน บริเวณกำแพงแก้ว ด้านทิศเหนือ

ภาพที่ ๓.๒ สํารวจวางแผนกริดคลุมพื้นที่โบราณสถาน บริเวณปราสาทประธาน ด้านทิศตะวันออก

ภาพที่ ๓.๕ ขนย้ายรถเครนสำหรับเคลื่อนย้ายและทดลองประกอบศิลาแลงเข้าพื้นที่ดำเนินงาน

ภาพที่ ๓.๖ ขนย้ายเครื่องมือ, นั่งร้านเหล็ก เข้าพื้นที่ดำเนินงาน

ภาพที่ ๓.๗ ตั้งนั่งร้านเหล็ก บริเวณปราสาทประธาน ด้านทิศใต้

ภาพที่ ๓.๘ ตั้งนั่งร้านเหล็ก บริเวณปราสาทประธาน ด้านทิศใต้

ภาพที่ ๓.๙ ดำเนินการงานเสริมหินที่เหลือจากการทดลองประกอบชั้นวิมานของปราสาทประธาน

ภาพที่ ๓.๑๐ ดำเนินการงานเสริมหินที่เหลือจากการทดลองประกอบชั้นวิมานของปราสาทประธาน

ภาพที่ ๓.๑๑ ดำเนินการงานเสริมหินที่เหลือ
จากการทดลองประกอบชั้นวิมานของปราสาท
ประธาน

ภาพที่ ๓.๑๒ ดำเนินงานเสริมหินที่เหลือจาก
การทดลองประกอบชั้นวิมานของปราสาท
ประธาน

ภาพที่ ๓.๑๓ ดำเนินงานประกอบชิ้นส่วนหิน
ทดลองประกอบตามผังและร่องรอยบ่หินชั้น

ภาพที่ ๓.๑๔ ดำเนินงานประกอบชิ้นส่วนหิน
ทดลองประกอบตามผังและร่องรอยบ่หินชั้น
สุดท้ายของชั้นวิมาน ปราสาทประธาน

ภาพที่ ๓.๑๕ ดำเนินงานประกอบหินที่
ทดลองประกอบพร้อมเสริมหินที่เหลือจาก
การทดลองประกอบ

๒.๒ งวดที่ ๒ เป็นจำนวนเงินทั้งสิ้น ๑๗๔,๓๐๐ บาท (หนึ่งแสนเจ็ดหมื่นสี่พันบาทถ้วน) ได้แก่
บูรณะปราสาทประธานแล้วเสร็จ ตามแบบรูปรายการกำหนด มีรายละเอียดผลการดำเนินงาน ดังนี้

ภาพที่ ๓.๑๖ ยึดหินก้อนมุมด้วยเหล็กชุบป้องกันสนิม

ภาพที่ ๓.๑๗ ยึดหินก้อนมุมด้วยเหล็กชุบป้องกันสนิม

ภาพที่ ๓.๑๘ ยึดหินก้อนมุมด้วยเหล็กชุบป้องกันสนิม

ภาพที่ ๓.๑๙ ยึดหินก้อนมุมด้วยเหล็กชุบป้องกันสนิม

ภาพที่ ๓.๒๐ ยึดหินก้อนมุมด้วยเหล็กชุบป้องกันสนิม

ภาพที่ ๓.๒๑ ยึดหินก้อนมุมด้วยเหล็กชุบป้องกันสนิม

ภาพที่ ๓.๒๒ ดึงแนวกริด เก็บผังข้อมูลประกอบหินในแต่ละชั้น

ภาพที่ ๓.๒๓ สกัดปรับแต่งหลังหินที่เหลือจากการทดลองประกอบก่อนเรียงชั้นวิมานชั้นที่ ๒

ภาพที่ ๓.๒๔ ทำผังรื้อหินที่ทดลองประกอบก่อนนำกลับมาเรียง ชั้นวิมานชั้นที่ ๒

ภาพที่ ๓.๒๕ เรียงหินชั้น ๑ ชั้นวิมานชั้นที่ ๒

ภาพที่ ๓.๒๖ ลักษณะการวางเรียงตามรอยบ่า รอยบาก เดิมในหินก้อนเดิมชั้นที่ ๑ ชั้นวิมานที่ ๒

ภาพที่ ๓.๒๗ ลักษณะการวางเรียงตามรอยบ่า รอยบาก เดิมในหินก้อนเดิมชั้นที่ ๑ ชั้นวิมานที่ ๒

ภาพที่ ๓.๒๘ เสริมหินที่เหลือจากการทดลองประกอบชั้นสุดท้ายของชั้นวิมานชั้นที่ ๒

ภาพที่ ๓.๒๙ เสริมหินที่เหลือจากการทดลองประกอบชั้นสุดท้ายของชั้นวิมานชั้นที่ ๒

ภาพที่ ๓.๓๐ เสริมหินที่เหลือจากการทดลองประกอบชั้นสุดท้ายของชั้นวิมานชั้นที่ ๒

ภาพที่ ๓.๓๑ เสริมหินที่เหลือจากการทดลองประกอบชั้นสุดท้ายของชั้นวิมานชั้นที่ ๒

ภาพที่ ๓.๓๒ เสริมหินที่เหลือจากการทดลองประกอบชั้นสุดท้ายของชั้นวิมานชั้นที่ ๒

ภาพที่ ๓.๓๓ เสริมหินที่เหลือจากการทดลองประกอบชั้นสุดท้ายของชั้นวิมานชั้นที่ ๒

ภาพที่ ๓.๓๔ เสริมหินที่เหลือจากการทดลองประกอบชั้นสุดท้ายของชั้นวิมานชั้นที่ ๒

ภาพที่ ๓.๓๕ เสริมหินที่เหลือจากการทดลองประกอบชั้นสุดท้ายของชั้นวิมานชั้นที่ ๒

ภาพที่ ๓.๓๖ แสดงหินที่เหลือจากการทดลองประกอบก่อนนำขึ้นติดตั้ง ก่อนปรับแต่งอีกครั้ง

ภาพที่ ๓.๓๗ แสดงหินที่เหลือจากการทดลองประกอบก่อนนำขึ้นติดตั้ง ก่อนปรับแต่งอีกครั้ง

ภาพที่ ๓.๓๘ สกัต์แต่งหินที่เหลือจากการทดลองประกอบด้านทิศตะวันตก

ภาพที่ ๓.๓๙ สกัต์แต่งหินที่เหลือจากการทดลองประกอบด้านทิศใต้

ภาพที่ ๓.๔๐ สกัต์แต่งหินที่เหลือจากการทดลองประกอบด้านทิศตะวันออก

ภาพที่ ๓.๔๑ ดำเนินงานประกอบหินทดลองประกอบและเสริมหินที่เหลือจากการทดลองประกอบแล้วเสร็จ

๒.๓ งวดที่ ๓ เป็นจำนวนเงินทั้งสิ้น ๒๓๒,๔๐๐ บาท (สองแสนสามหมื่นสองพันสี่ร้อยบาทถ้วน) ได้แก่ บำรุงกำแพงแก้วด้านทิศเหนือและด้านทิศใต้แล้วเสร็จ ปลูกถ่ายเข้าอัลบั้มพร้อมคำบรรยาย แล้วเสร็จ รายงาน บำรุง (ต้นฉบับ ๑ เล่ม และสำเนา ๙ เล่ม) แล้วเสร็จ เขียนแบบหลังการบำรุง เขียนแบบ (คัดลอกแบบ) ลงกระดาษไข ขนย้ายจัดเก็บชิ้นส่วนที่เหลือจากการบำรุง ขุดดินปรับระดับพื้นที่ภายนอกกำแพงแก้วและขุด รังระบายน้ำ แล้วเสร็จและงานอื่นๆ แล้วเสร็จทั้งหมด มีรายละเอียดผลการดำเนินงาน ดังนี้

ภาพที่ ๓.๔๒ ประกอบหินทดลองประกอบกำแพงแก้วด้านทิศใต้

ภาพที่ ๓.๔๓ ประกอบหินทดลองประกอบกำแพงแก้วด้านทิศใต้

ภาพที่ ๓.๔๔ ประกอบหินทดลองประกอบกำแพงแก้วด้านทิศใต้

ภาพที่ ๓.๔๕ ประกอบหินทดลองประกอบกำแพงแก้วด้านทิศใต้

ภาพที่ ๓.๔๖ ปรับแต่งแนวหินทดลองประกอบกำแพงแก้วด้านทิศเหนือ

ภาพที่ ๓.๔๗ ประกอบหินทดลองประกอบกำแพงแก้วด้านทิศเหนือ

ภาพที่ ๓.๔๘ ประกอบหินทดลองประกอบกำแพงแก้วด้านทิศตะวันตก

ภาพที่ ๓.๔๙ ประกอบหินทดลองประกอบกำแพงแก้วด้านทิศตะวันตก

ภาพที่ ๓.๕๐ ประกอบหินทดลองประกอบกำแพงแก้วด้านทิศตะวันตก

ภาพที่ ๓.๕๑ ประกอบหินทดลองประกอบกำแพงแก้วด้านทิศตะวันตก

ภาพที่ ๓.๕๒ ขุดดินปรับระดับพื้นภายนอกกำแพงแก้ว และขุดรางระบายน้ำ ด้านทิศเหนือ

ภาพที่ ๓.๕๔ ขุดดินปรับระดับพื้นภายนอกกำแพงแก้ว และขุดรางระบายน้ำ ด้านทิศตะวันตก

ภาพที่ ๓.๕๕ ขุดดินปรับระดับพื้นภายนอกกำแพงแก้ว และขุดรางระบายน้ำ ด้านทิศตะวันตก

ภาพที่ ๓.๕๖ ขุดดินปรับระดับพื้นภายนอกกำแพงแก้ว และขุดรางระบายน้ำ ด้านทิศตะวันตก

ภาพที่ ๓.๕๗ ขุดดินปรับระดับพื้นภายนอกกำแพงแก้ว และขุดรางระบายน้ำ ด้านทิศใต้

ภาพที่ ๓.๕๘ ขุดดินปรับระดับพื้นภายนอกกำแพงแก้ว และขุดรางระบายน้ำ ด้านทิศตะวันออก

ภาพที่ ๓.๕๙ ขุดดินปรับระดับพื้นภายนอกกำแพงแก้ว และขุดรางระบายน้ำ ด้านทิศตะวันออก

ภาพที่ ๓.๖๐ จัดเรียงชิ้นส่วนที่เหลือจากการบูรณะ บริเวณพื้นที่ว่าง ด้านทิศเหนือ

ภาพที่ ๓.๖๑ รูปด้านทิศเหนือ หลังการดำเนินงานแล้วเสร็จ

ภาพที่ ๓.๖๒ รูปด้านทิศตะวันตก หลังการดำเนินงานแล้วเสร็จ

ภาพที่ ๓.๖๓ รูปด้านทิศเหนือ หลังการดำเนินงานแล้วเสร็จ

ภาพที่ ๓.๖๔ รูปด้านทิศใต้ หลังการดำเนินงานแล้วเสร็จ

ภาพที่ ๓.๖๕ รูปด้านทิศเหนือ หลังการดำเนินงานแล้วเสร็จ

ภาพที่ ๓.๖๖ รูปด้านทิศตะวันตก หลังการดำเนินงานแล้วเสร็จ

ภาพที่ ๓.๖๗ รูปด้านทิศใต้ หลังการดำเนินงานแล้วเสร็จ

ภาพที่ ๓.๖๘ รูปด้านทิศตะวันตก หลังการดำเนินงานแล้วเสร็จ

ภาพที่ ๓.๖๙ รูปด้านมุมตะวันตกเฉียงใต้ หลังการดำเนินงานแล้วเสร็จ

ภาพที่ ๓.๗๐ รูปด้านมุมตะวันตกเฉียงใต้ หลังการดำเนินงานแล้วเสร็จ

บทที่ ๔

สภาพหลังการบูรณะ

จากการดำเนินโครงการการบูรณะโบราณสถานปราสาทจอมพระ ตำบลจอมพระ อำเภอจอมพระ จังหวัดสุรินทร์ ภายใต้สัญญาเลขที่ ๑๗๕/๒๕๖๘ โดยสัญญาเริ่มต้น วันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๖๘ และจะสิ้นสุดสัญญา วันที่ ๒๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๖๘ ทั้งนี้ทางหุ้นส่วนจำกัดบูรณรักษ์ในฐานะผู้รับจ้างได้ดำเนินการบูรณะแล้วเสร็จตามงวดงานที่กำหนด ครบถ้วน ส่งผลให้โบราณสถานมีสภาพดังนี้ เป็นการบูรณะซ่อมแซมในส่วนที่ชำรุด บริเวณโครงสร้างของปราสาทประธาน และกำแพงแก้ว ตลอดจนดำเนินการจัดทำแนวระบายน้ำ โดยได้รับการจัดสรรงบประมาณจำนวนเงินทั้งสิ้น ๕๘๑,๐๐๐ บาท (ห้าแสนแปดหมื่นหนึ่งพันบาทถ้วน)

ภาพที่ ๔.๑ สภาพปัจจุบันปราสาทประธานด้านทิศตะวันออก

ภาพที่ ๔.๒ สภาพปัจจุบันปราสาทประธานด้านทิศเหนือ

ภาพที่ ๔.๓ สภาพปัจจุบันปราสาทประธานด้านทิศใต้

ภาพที่ ๔.๔ สภาพปัจจุบันปราสาทประธานด้านทิศตะวันตก

ภาพที่ ๔.๕ สภาพปัจจุบันบรณาลัยด้านทิศตะวันตก

ภาพที่ ๔.๖ สภาพปัจจุบันบรรณาลัยด้านทิศเหนือ

ภาพที่ ๔.๗ สภาพปัจจุบันบรรณาลัยด้านทิศตะวันออก

ภาพที่ ๔.๘ สภาพปัจจุบันบรรณาลัยด้านทิศใต้

ภาพที่ ๔.๙ สภาพปัจจุบันโคปุระด้านทิศตะวันออกฝั่งเหนือ

ภาพที่ ๔.๑๐ สภาพปัจจุบันโคปุระด้านทิศตะวันออก และแนวขาลาทางเดินมุ่งสู่ปราสาทประธาน

ภาพที่ ๔.๑๑ สภาพปัจจุบันห้องมุขฝั้งเหนือของโคปุระด้านทิศตะวันออก

ภาพที่ ๔.๑๒ สภาพปัจจุบันห้องมุขฝังใต้ของโคปุระด้านทิศตะวันออก

ภาพที่ ๔.๑๓ สภาพปัจจุบันกำแพงแก้วด้านทิศใต้

ภาพที่ ๔.๑๔ สภาพปัจจุบันกำแพงแก้วด้านทิศตะวันตก

ภาพที่ ๔.๑๕ สภาพปัจจุบันกำแพงแก้วด้านทิศเหนือ

ภาพที่ ๔.๑๖ สภาพปัจจุบันสระน้ำด้านทิศเหนือ

ภาพที่ ๔.๑๗ สภาพปัจจุบันสระน้ำด้านทิศตะวันตก

ภาพที่ ๔.๑๘ สภาพปัจจุบันสระน้ำด้านทิศตะวันออก

ภาพที่ ๔.๑๙ สภาพปัจจุบันสระน้ำด้านทิศใต้

ภาพที่ ๔.๒๐ สภาพปัจจุบันกองศิลาแลงที่เหลือจากการบูรณะเมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๕

ภาพที่ ๔.๒๑ สภาพปัจจุบันกองหินทรายที่เหลือจากการบูรณะเมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๕

ภาพที่ ๔.๒๒ สภาพปัจจุบันกองศิลาแลงที่เหลือจากการบูรณะเมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๕

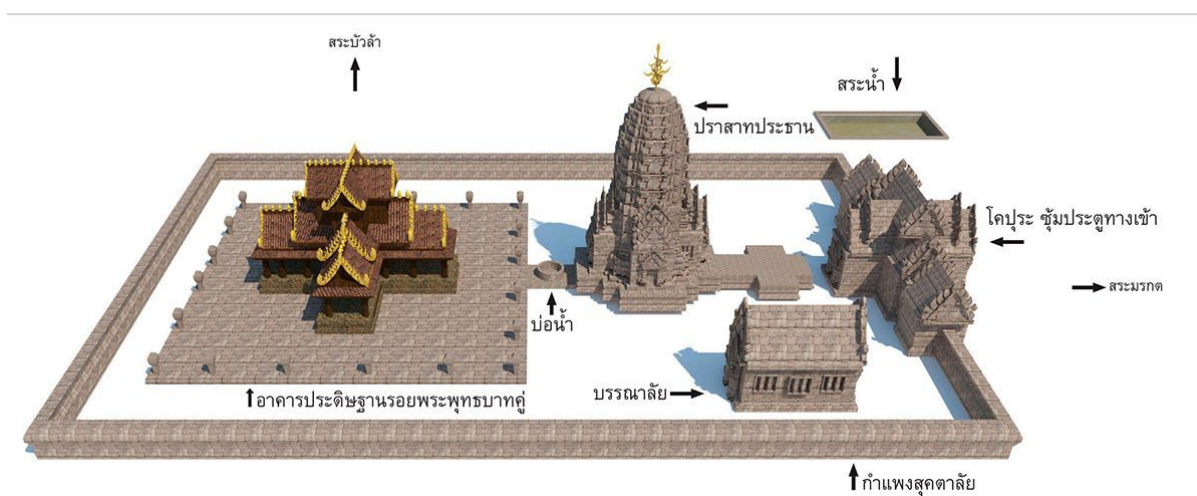

ภาพที่ ๔.๒๓ สภาพปัจจุบันปราสาทประธานและกำแพงแก้วด้านทิศตะวันตก

บทที่ ๕

สรุป

ปราสาทจอมพระหรืออโรคยศาลปราสาทจอมพระ ตำบลจอมพระ อำเภोजอมพระ จังหวัดสุรินทร์ นี้ มีลักษณะแผนผังทางสถาปัตยกรรมเช่นเดียวกับโบราณสถานประเภทอโรคยศาลที่พบโดยทั่วไป สำหรับพื้นที่จังหวัดสุรินทร์ พบโบราณสถานประเภทอโรคยศาล จำนวน ๓ แห่ง ได้แก่ ๑) ปราสาทตาเมือนโต๊ด อำเภอพนมดงรัก ๒) ปราสาทช้างปี อำเภอศีขรภูมิ และ ๓) ปราสาทจอมพระ อำเภोजอมพระ ทั้งหมดล้วนสร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ แห่งเมืองพระนครหลวง ตรงกับพุทธศตวรรษที่ ๑๘

ภาพที่ ๕.๑ แผนผังอโรคยศาลในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗

(ที่มา : สุกิตต์ วงษ์เทศ. อโรคยศาล ไม่ใช่ ‘โรงพยาบาล’ แต่เป็นสถานบำบัดแบบบ้านๆ. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๓๑ กรกฎาคม ๒๕๖๘ จาก : <https://www.matichon.co.th/>)

อโรคยศาล แปลว่า ศาลาไร้โรค จากจารึกปราสาทตาตาพรหม ระบุว่า พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นทั่วพระราชอาณาจักร จำนวน ๑๐๒ แห่ง สำหรับในประเทศไทยพบมากกว่า ๓๒ แห่งกระจายตัวอยู่ในพื้นที่จังหวัดสุรินทร์ ขอนแก่น มหาสารคาม ชัยภูมิ ร้อยเอ็ด บุรีรัมย์ นครราชสีมา ศรีสะเกษ และสระแก้ว จากจารึกหลายหลักที่พบในอโรคยศาลแสดงให้เห็นถึงความห่วงใยและพระราชปณิธานของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ความว่า “โรคทางร่างกายของประชาชนนี้ เป็นโรคทางใจที่เจ็บปวดยิ่ง เพราะว่าความทุกข์ของราษฎร แม้มิใช่ความทุกข์ของพระองค์ แต่เป็นทุกข์ของเจ้าเมือง” นอกจากนี้ยังกล่าวถึงจำนวนและหน้าที่ของเจ้าหน้าที่ในสถานพยาบาล ทั้งแพทย์ ผู้จดสถิติ ผู้ดูแลทรัพย์ ผู้หาข้าวเปลือก ผู้หาฟืน ผู้ตำข้าว ผู้หุงต้ม ผู้จ่ายยา ผู้ไม่ยา โหราจารย์ และผู้ประกอบพิธี โดยจะมีจำนวนบุคลากรตั้งแต่ ๕๐ ไปจนถึง ๙๘ คนต่อหนึ่งอโรคยศาลขึ้นอยู่กับว่าอโรคยศาลนั้นตั้งอยู่ในชุมชนขนาดใหญ่เล็กน้อยเพียงใด นอกจากนี้ยังให้รายละเอียดของสมุนไพรที่ใช้ในการรักษาโรคเอาไว้ด้วย เช่น น้ำผึ้ง พริกไทยขาว จันทน์เทศ มหาหิงค์ กระวาน การบูร บุนนาค ชิง เป็นต้น

การบูรณะโบราณสถานปราสาทจอมพระในปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๖๘ นับว่ามีคุณูปการสำคัญ สำหรับการอนุรักษ์โบราณสถานประเภทศิลาแลงในพื้นที่สำนักศิลปากรที่ ๑๐ นครราชสีมา ตลอดจนช่วย เสริมสร้างความมั่นคงให้กับโบราณสถานที่เริ่มดำเนินการบูรณะครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๕

ภาพที่ ๕.๒ ภาพถ่ายดาวเทียมแสดง ตำแหน่งอโรคยศาลในดินแดนประเทศไทย

(ที่มา : สันติ ภัยหลบลี้. ตำแหน่งอโรคยศาล คือ โรงพยาบาลโบราณ ที่สร้างขึ้นสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๓๑ กรกฎาคม ๒๕๖๘ จาก : <https://www.mitrearth.org/>)

ภาพที่ ๕.๓ โบราณสถานปราสาทตาเมือนโต๊ด ตำบลตาเมียง อำเภอนมดงรัก จังหวัดสุรินทร์ (ที่มา : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). ปราสาทตาเมือนโต๊ด. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๓๑ กรกฎาคม ๒๕๖๘ จาก : <https://archaeology.sac.or.th/archaeology/>)

ภาพที่ ๕.๔ โบราณสถานปราสาทช้างปี่ ตำบลช้างปี่ อำเภอสี่ขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์
(ที่มา : สำนักศิลปากรที่ ๑๐ นครราชสีมา. ปราสาทช้างปี่. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๓๑ กรกฎาคม ๒๕๖๘ จาก
: <https://www.facebook.com/สำนักศิลปากรที่10นครราชสีมา>)

ภาพที่ ๕.๕ กุฏิฤๅษีหนองบัวลาย ตำบลจระเข้มาก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์

บรรณานุกรม

หนังสือและเอกสารภาษาไทย

- ชะเอม แก้วคล้าย. **จารึกพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗** ใน เอกสารประกอบการเสวนาวิชาการ เรื่อง "นานาสาระจากจารึก : จารึกพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๘ ที่พบในประเทศไทย" ณ ห้องประชุมสำนักหอสมุดแห่งชาติ เมื่อวันที่ ๒๕ - ๒๖ มิถุนายน ๒๕๕๘. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร. ๒๕๕๘
- ปราณรักษ์. **รายงานขุดค้น - ขุดแต่ง โบราณสถานปราสาทจอมพระ ตำบลจอมพระ อำเภोजอมพระ จังหวัดสุรินทร์** (กรุงเทพฯ: ปราณรักษ์. ๒๕๕๓)
- ปราณรักษ์. **รายงานประกอบการส่งงานโครงการบูรณะและปรับปรุงภูมิทัศน์ปราสาทจอมพระ อำเภोजอมพระ จังหวัดสุรินทร์**. กรุงเทพฯ: ปราณรักษ์. ๒๕๕๕
- หน่วยศิลปากรที่ ๖. **รายงานขุดแต่งและค้ายันปราสาทจอมพระ อำเภोजอมพระ จังหวัดสุรินทร์** (นครราชสีมา: หน่วยศิลปากรที่ ๖. ๒๕๓๐)

เอกสารอิเล็กทรอนิกส์

- ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง. **จารึกสุรินทร์**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๓๑ กรกฎาคม ๒๕๖๘ จาก : <https://db.sac.or.th/inscriptions/>
- ระบบภูมิสารสนเทศ แหล่งมรดกศิลปวัฒนธรรม กรมศิลปากร. ภาพถ่ายดาวเทียมปราสาทจอมพระ. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๑๕ กรกฎาคม ๒๕๖๘ จาก : <https://gis.finearts.go.th/fineart/>
- ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). **ปราสาทตาเมือนโต๊ะ**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๓๑ กรกฎาคม ๒๕๖๘ จาก : <https://archaeology.sac.or.th/archaeology/>
- สันติ ภัยหลบลี้. **ตำแหน่งโรคย-ศาล คือ โรงพยาบาลโบราณ ที่สร้างขึ้นสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๓๑ กรกฎาคม ๒๕๖๘ จาก : <https://www.mitrearth.org/>
- สำนักศิลปากรที่ ๑๐ นครราชสีมา. **ปราสาทช้างปี**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๓๑ กรกฎาคม ๒๕๖๘ จาก : <https://www.facebook.com/สำนักศิลปากรที่10นครราชสีมา>
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. **อโรคยศาล ไม่ใช่ 'โรงพยาบาล' แต่เป็นสถานบำบัดแบบบ้านๆ**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ ๓๑ กรกฎาคม ๒๕๖๘ จาก : <https://www.matichon.co.th/>

ภาคผนวก

- ๑) สำเนาสัญญาจ้าง
- ๒) รายการประกอบแบบ
- ๓) แผนผังรูปแบบโบราณสถาน